

9. De deportaties

GELDERLAND IS AAN DE BEURT

De vervolging van de Nederlandse Joden was tot de zomer van 1942 gericht geweest op identificatie, isolatie en beroving van bezit. De volgende stap was de daadwerkelijke verwijdering van de Joodse inwoners uit de samenleving. Om logistieke redenen gebeurde dat in fasen. Men begon met Amsterdam, waar de meeste Joden woonden. Op 14 en 15 juli 1942 vertrokken vanaf het Centraal Station de eerste treinen met 1400 Joden richting doorgangskamp Westerbork. Tussen 1942 en 1944 zijn vanuit deze 'verzamelplaats' 93 treinen vertrokken en 107.000 mensen afgevoerd. Op 13 september 1944 vertrok de laatste trein vanuit Westerbork. Bijna alle transporten gingen naar de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor, waar de meeste mensen bij aankomst meteen werden vergast. Een klein deel van de Joodse bevolking is buiten Westerbork om naar Oost-Europa gedeporteerd. Toen in november 1942 Gelderland 'aan de beurt' was, draaide het deportatie- en vernietigingsprogramma op volle toeren.

Naast een regionale fasering, pasten de Duitsers nog een andere fasering toe: een deel van de Joodse bevolking kon een tijdelijke vrijstelling van deportatie krijgen. Een stempel in het persoonsbewijs, de *Sperre*, was hier de aanduiding voor. Aan 15.632 Joden is zo'n tijdelijke vrijstelling verstrekt.³¹⁷

Het oppakken en wegvoeren van de Tielse Joden gebeurde door middel van twee acties, die een geheel verschillend karakter hadden. Ongekend spannende momenten moeten dat zijn geweest voor de betrokkenen. En wat zij toen nog niet wisten, is dat van alle Joden uit Tiel en de omliggende dorpen die bij deze twee acties werden opgepakt, er maar twee het hebben overleefd.

EERSTE ACTIE MISLUKT DANKZIJ KORPSCHEF J.S. DE JONG

De eerste actie had het karakter van een razzia en vond plaats op 17 november 1942. De bedoeling was dat de Tielse Joden naar de Hollandse Schouwburg in de Jodenbuurt van Amsterdam zouden worden vervoerd om hen van daar, samen met andere Joden die buiten Amsterdam waren opgepakt, per trein naar Westerbork te brengen. Dat dit moment eraan zat te komen was natuurlijk geen verrassing meer. Niet voor niets waren er voorafgaand aan die 17de november al 25 Tielse Joden 'voortvluchtig'. Rosina en Levie Bartels waren net op tijd. Zij doken twee dagen eerder, op 15 november, onder. De groep Joden die nog in Tiel woonde bestond uit 23 personen

(gemengd gehuwden niet meegeteld): het deel van de familie Bartels dat nog niet was ondergedoken (3 personen), de familie Manassen (3), de voorganger Jacob Elburg en zijn dochter Johanna (2), Samuel en Roosje de Winter (2), de familie de Winter uit het Jodenstraatje (6), de alleenstaande Rika van der Horst (1), de weduwnaar Salomon Gersons (1), de leerkracht Abraham van Geuns met zijn vrouw Grietje (2) en de bewoners van het Plein 15, Samuel en Mietje van Buuren en Samuels zus Suus (3).

Samuel de Winter (Jodenstraatje 1) had als plaatselijke vertegenwoordiger van de Joodse Raad voor hemzelf en zijn gezin een *Sperre*. Het echtpaar Van Geuns en David Gersons beschikten ook over zo'n bescherming tegen deportatie. Er waren dus zestien Joden 'over' die met deze razzia konden worden opgepakt.³¹⁸ Met een goed gecoördineerde actie konden de Duitsers Tiel in één avond voor een groot deel Judenfrei maken.

Maar dat is hun niet gelukt. Het oppakken en deporteren deden de Duitsers namelijk niet zelf. Ze gaven hiertoe opdracht aan de burgemeester en aan de politie. En in Tiel gebeurde er die bewuste dag iets heel bijzonders. Eén man liet zijn geweten spreken. Iemand die aan het doorvoeren van alle anti-Joodse maatregelen tot dan toe loyaal had meegewerkt, daar waarschijnlijk zeer mee had geworsteld en vond dat de Duitsers nu écht een stap te ver gingen. Een stap die hij, het hoofd van de Tielse politie, commissaris Johannes Stephanus de Jong (*1897-†1960), in ieder geval niet wilde nemen. De Jong, die deze functie sinds 1938 bekleedde, ontving op 16 november het bevel van de *Sicherheitspolizei* om de volgende avond om acht uur de Joodse inwoners van Tiel uit hun huizen te halen en hen naar Amsterdam te laten brengen. Omdat hij vond dat de Joden niets misdaan hadden dat een arrestatie rechtvaardigde, besloot hij dat hij deze opdracht niet voor zijn verantwoording kon nemen.

Eén van de bronnen hierover is een handgeschreven brief van de procureur-generaal in Arnhem, de NSB'er W.J. de Rijke. In deze brief, die gedateerd is op 20 november 1942 en bedoeld is voor een hooggeplaatste functionaris in Den Haag, geeft De Rijke verslag van wat er voorafging aan de dag waarop in de provincies Gelderland en Overijssel alle Joden gearresteerd moesten worden. Hij beschrijft dat hem door de leider van de *Sicherheitspolizei* te Arnhem opgedragen werd de burgemeesters en commissarissen van politie 'van een 24-tal gemeentes in mijn ressort' voor een bespreking uit te nodigen op maandag 16 november 1942 zonder erbij te zeggen dat het onderwerp de aanhouding van alle Joden in de betrokken gemeenten betrof. Na de vergadering bleken van de 24 burgemeesters er twee zo met de